

HIVZIJA HASANDEDIC

ORIJENTALNA ZBIRKA PROVINCIJALATA HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA U MOSTARU

Pored Arhiva Hercegovine i Muzeja Hercegovine u Mostaru odavno djeluje još jedna ustanova koja posjeduje dokumente i rukopise na orijentalnim jezicima: arapskom, turskom i perzijskom. Ta ustanova je Provincijalat hercegovačkih franjevaca u Mostaru. To je prva i najstarija ustanova u Hercegovini koja je počela prikupljati i zaštićivati građu na orijentalnim jezicima.

U ovom radu želimo se osvrnuti na sadržaj bogate i vrijedne zbirke i ukratko izložiti istorijat njenog postanka. Cilj nam je da upoznamo našu naučnu javnost sa njenim sadržajem i o tome šta se i koliko uradilo na izradi naučno-informativnih pomagala za tu zbirku.

Hercegovački franjevci su se otcijepili od bosanskih 1844. godine i od tada samostalno i neovisno djeluju. Od tada do danas oni su prikupili velik broj raznovrsnih dokumenata, rukopisnih knjiga i raznih vrsta pisanih rariteta. Po vremenu i načinu postanka orijentalnu zbirku Provincijalata možemo podijeliti u dva dijela:

1. Službeni akti (dokumenti) koje je uprava Provincijalata primala od organa turske vlasti od 1844. do 1878. godine. Dokumenti se odnose isključivo na prilike katoličke crkve i katoličkog svećenstva i stanovništva u Hercegovini. Ima ih 73 komada i na poleđini svakog stoji tušem napisan broj (po redu) a često i kratak sadržaj dokumenta. Na temelju toga može se zaključiti da su zavodeni u poseban protokol ili inventar koji nije sačuvan.

2. Dokumenti i rukopisi koje je otkupio dr fra Dominik Mandić, provincijal hercegovačkih franjevaca (1928—1934). Taj otkupljeni dio predstavlja najveći i najvredniji dio zbirke.

Od 1932. do 1934. dr Mandić je kupovao dokumente i rukopise koje mu je nudio i preprodavao Ahmed Gubeljić, staretinar iz Mostara, i drugi. Na taj način on je svjesno učinio veliku uslugu nauici i spasio vrijednu građu koja bi, da je slučajno nije otkupio, sigurno propala ili većim dijelom bila uništena.

Dr Mandić je dokumente stavljao u koverta ili ih vezao u svežnjeve i na svaki olovkom napisao od koga su i kada kupljeni. To je isto činio i za rukopise. Iz tih njegovom rukom napisanih bilježaka saznajemo da je građa otkupljena od slijedećih porodica iz Mostara: Alajbegovića, Alikalfića, Bajrića, Bakamovića, Bašića, Bišćevića, Čelebića, Cerkića, Cemalovića, Cumurija, Deronja, Dizdara, Dušića, Đikića, Đukića, Grcića, Greba, Hadžiomerovića (Paloša), Hadžiosmanovića, Haznadarevića, Hrvića, Kadića, Kajtaza, Kapetanovića, Kapića, Karabega, Kotla, Kresa, Lakišića, Mahinića, Makeljčića, Milavića, Momića, Oručevića, Pašića, Potura, Puzića, Ramića, Rebaca, Sefića, Spahića, Seva, Temima, Trbonja, Velagića, Velića, Voljevica, Vučijakovića, Vugića, zatim od Gavrankapetanovića iz Počitelja, Kudra iz Tasovčića, Mahmutčehajića iz Stoca, Ibrulja iz Ljubuškog, Ljubovića iz Nevesinja i Resulbegovića iz Trebinja.

Ta je građa bila složena u vitrine u jednoj prizemnoj prostoriji samostana, gdje je više od 30 godina ležala kao mrtvi materijal. Pisac ovih redaka je u 1961. godini izradio katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa, a u 1968. analitički inventar (tačnije regista) dokumenata. Izradom tih naučno-informativnih pomagala građa je učinjena pristupačnom naučnim radnicima koji sada mogu brzo i lako doći do podataka koji se u njoj nalaze.

I DOKUMENTI

Provincijalat posjeduje 2.250 dokumenata na turskom jeziku, različitih po formi, porijeklu, sadržini i vremenu postanka. Svi su svrstani u 1.048 jedinica, stavljeni u koverta ili svežnjeve i upisani u analitički inventar koji pruža sažete podatke o sadržini dokumenta, ili grupe dokumenata, i njihov formalni opis.

Iz ove grupe treba, svakako, na prvom mjestu spomenuti 26 fermana (originali ili ovjerene kopije) iz 17, 18. i 19. stoljeća. Njima se naređuje kadijama i drugim organima vlasti da riješe nastale sporove oko zemlje u selima mostarskog i blagajskog kadiluka, da se zaštiti csnaf papudžija u Mostaru i zabrani svakom da se miješa u poslove njihovog esnafa, da se od onih koji izgone stoku na ispašu u planine naplaćuje porez »otlak hakki« (taksa za travarinu), da se džemat martolosa mostarske tvrđave plaća iz sredstava bosanske blagajne, da se ne traži glavarina (džizja) od biskupa Barišića kada bude putovao kroz Bosnu na putu za Albaniju, da se fra Anđel Kraljević postavi za biskupa Hercegovine,

i drugo. Četiri fermana su izdana na molbu katoličkih svećenika i njima se daju dozvole za opravku i podizanje crkava u Mostaru, Sirokom Brijegu, Humcu i Veljacima.

Ovdje posebno ističemo ferman sultana Mehmeda IV (1648—1687) od druge dekaue džumada II 1097 (2—12. maja 1685) godine. Iz njega saznajemo da je kameni most u Konjicu (Belgraddžik) podigao Haseći Ali-aga Kolaković iz Blagaja koji je, pored tog mosta, sagradio još mekteb i han u Blagaju.

O gradnji konjičkog mosta postoje dva predanja koja su više puta pribilježena u našoj istorijskoj literaturi. Jedno od njih kaže da je kameni most u Konjicu sagradio veliki vezir Ahmed-paša Cuprilić. To se dokazivalo time što su tako veličanstvene spomenike u drugim mjestima redovito podizali ljudi koji su zauzimali visoke položaje u državnoj administraciji ili vojnoj upravi Turske Carevine. Drugo predanje, koje naši istoričari smatraju nevjerodostojnim, kaže da je konjički kameni most sagradio Haseći Ali-aga Kolaković iz Blagaja.

Ferman je upućen mostarskom kadiji mevlana Hasanu u kome se kaže da se u Belgraddžiku (Konjicu) nalazi jedan nanovo sagrađen veliki most koji je sagradio Haseći hadži Ali-aga i da više nije potrebno opravljati drveni most preko Neretve u Konjicu koji je dotrajao i koji je podigao mostarski legator hadži Balija, sin Muhamedov.

Bujrultija ima 21 (originali i ovjerene kopije) iz 17, 18. i 19. stoljeća. Od toga su 14 izdale bosanske valije, 5 hercegovački vezir Ali-paša Kizvanbegović i po jednu hercegovački mutesarif Vasif-paša i hercegovački kajmekam Našid-paša. Njima se naređuje ubiranje taksita (doprinosa za izdržavanje dvora bosanskog valije) u selima mostarskog i blagajskog kadiluka, naređuje se dizdaru mostarske tvrđave da izda municiju, zabranjuje se svakom da se miješa u vjerske poslove katolika (latin), Barišić se postavlja za biskupa Hercegovine, izdaju se dozvole za podizanje crkava u Pribinoviću (Široki Brijeg) i Seonici u kadiluku Duvno i kuće za goste (musafire) u Vukodolu u Mostaru. Dvema bujrultijama se postavljaju pobirači desetine u selima mostarskog kadiluka.

Ovdje posebno ističemo sadržaj bujrultije bosanskog valije Sulejman-paše iz 1816. godine, upućene katoličkim (latin) svećenicima, kodžobašama, i svoj raji koja je nastanjena na području mostarskog kadiluka. Naređuje im se da se ne pokoravaju naređenjima Muharema Peštela iz Mostara koji se odmetnuo od carske vlasti i silom uzurpirao ajanski i muteselimski položaj.

Berata ima 61 (originali i ovjereni prepisi) iz 17, 18. i 19. stoljeća. Njima se postavljaju službenici raznih vjerskih institucija: imami, hatibi, muzejini, muderisi, mutevelije, katibi i džabije, Čejvan-begova, hadži Balina, Roznamedži Ibrahim ef., hadži Mustafina i hadži Saliha Temima vakufa u Mostaru, Gazi Husrev-begova

vakufa u Sarajevu, Haseći Ali-agina vakufa u Blagaju, vakufa džamije u Zovom Dolu i Čorbadži Sefer-agina vakufa u Dabrici. Ostalim beratima se postavljaju članovi posada: azapi, mustahfizi, farisi, tobdžije i martolosi u tvrđavama u Mostaru, Blagaju, Stocu i Norinu, ili im se dodjeljuju timari za vršenje tih dužnosti. Jednim beratom se dodjeljuje odlikovanje (nišan) fra Anđelu Kraljeviću, a sa druga četiri nišani za hrabrost nekim vojnicima iz Mostara.

Vakufnama (originali) ima šest: Čejvan ćehajina iz 1554, hadži Ahmeda, sina hadži Ferhatova iz 1620, hadži Hasana Sevrije (Voličića) iz 1621, hadži Osmana, sina Huseinova iz 1746, Muhamed-age Bakamovića iz 1838. i Ahmed-age Kotle iz 1864. godine, svi iz Mostara.

Iz raznih dokumenata i deftera vakufskih kredita koje sadrži zbirka saznajemo da su u Mostaru, pored poznatih, postojali još i slijedeći vakufi: Sulejman ef., Mahmud ef. (taj vakuf je osnovan s ciljem da pomaže sirotinju koja živi u Derviš-pašinoj mahali u Mostaru), Sulejman-bega Opijača, hadži Hasana Tomaševića, hadži Ahmeda Pitića, Muhtar Ibrahim ef., Abdulmumina, hadži Behrama, Omer ef., hadži Ahmed-baše, hadži Saliha Temima, Osman ef. Ljubinca, Ali-bega Sutlijaša i stanovnika nekih mostarskih mahala.

Zanimljive i veoma vrijedne podatke pružaju razni spiskovi kojih ima više, a grupisani su u 89 jedinica. U njima nalazimo podatke o čifčijama iz sela mostarskog kadiluka i prihodima sa čifluka, o baštinama iz raznih sela, njivama i livadama raznih vlasnika, dužnicima raznih trgovaca, cijenama trgovačke robe, o knjigama u bibliotekama, o ostavinskim predmetima, prihodima i rashodima mostarskih vakufa, o učenicima mostarskih medresa, popisima vojnika, poreskih obveznika i dužnika koji nisu platili porez i desetinu, zatim iskaz prihoda ubranih od desetine i poreza, te dužnika koji su dizali kredite od mostarskih vakufa, zatim lica koja su dala priloge u razne humano-socijalne svrhe, spiskove sadilaca duhana, posade mostarske tvrđave i više drugih.

U zbirci se nalazi i popis posade mostarske tvrđave iz 1780. godine. U popisu je poimenično upisano 565 vojnika (neferat) i uz svako ime navedeno je kojem džematu dotični pripada, kakvu funkciju vrši i kolika mu je dnevnic (jevmiyje). U popisu je upisano 326 azapa, 120 farisa, 34 mustahfiza, 34 tobdžije, 25 pasbana i 26 martolosa.

Hudžeta (kadijskih odluka) ima 92. Datiraju iz 17, 18. i 19. stoljeća, a izdali su ih kadije Mostara, Blagaja, Stoca, Nevesinja, Ljubuškog, Konjica, Neretve, Duvna, Sarajeva, Fojnice, Travnika, Maglaja i Pljevalja. Dokumenti sadrže podatke o prodaji nekretнина, plaćanju raznih dugova, postavljanju tutora malodobnoj djeći i umobolnim licima, o utvrđivanju alimentacija, oduzimanju posjeda, raznim poklonima, sporovima zbog zemlje i nasljedstva, raznim diobama, nagodbama i slično. Na svakom tom dokumentu

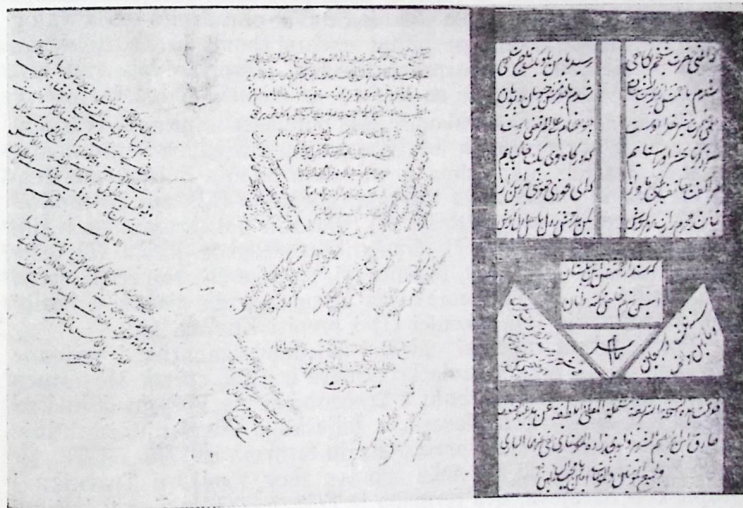
nalazi se pečat lica koji je donio odluku, a na nekima i potpisi svjedoka. Svi su podaci veoma zanimljivi kako s pravne tako i sa istorijske strane.

U zbirci se nalazi 67 murasela (poslanica) upućenih od raznih kadija pojedincima i grupama. Njima se obično naređuje, ponekad moli, da se izvrši neki posao ili se zabranjuje njegovo izvršenje. Među njima ih je nekoliko koje su upućene svećenicima samostana u Kreševu i Sutjesci. Njima se oni mole da liječe neke osobe oboljele od ludila i drugih bolesti ili im se izdaje dozvola da mogu obaviti vjenčanje pripadnika svoje vjere.

U zbirci se nalaze tri trgovačka deftera iz 1840. do 1895. godine, koji sadrže veoma vrijedne podatke za izučavanje privrednih prilika u Hercegovini u 19. stoljeću.

Ovdje posebno spominjemo protokol (sidžil) blagajskog kadije (fragmenti iz 1728. do 1732. godine). On sadrži više važnih podataka za izučavanje prošlosti Blagaja i okoline u prvoj polovini 18. stoljeća.

Zbirka dalje sadrži: 134 temesuka, 52 teskere, 48 tapunama, 26 ilmihabera, 19 seneda, 15 vasijetnama, 10 ilama, 10 propupnica, 9 marifetnama, 5 svjedočanstava (jedno o završenoj ruždiji u Mostaru), 4 poziva u rezervu, 3 arize, 2 tevdžihname, jednu dozvolu za nošenje oružja, više tapija na zemlju, više privatnih pisama, više tiskanica za uplatu poreza, više fetvi raznih muftija i drugih raznih isprava. Među dokumentima nalaze se i dva pisma napisana

Fragmenti dvaju rukopisa iz Franjevačkog arhiva u Mostaru

hercegovačkim begovskim pismom. Svi ti dokumenti pružaju obilje raznovrsnih podataka za izučavanje vojnih, privrednih i kulturno-prosvjetnih prilika Mostara i okoline u 17, 18. i 19. stoljeću.

Iz analitičkog inventara koji se nalazi u rukopisu dr Andrija Nikić izdvojio je 611 datiranih regesta i uvrstio ih u djelo *Regesta Franjevačkog arhiva u Mostaru 1446—1862*. Djelo je izašlo kao šesti svezak Zavičajne knjižnice i štampano je u Mostaru 1984. godine. Uz to Nikić je donio još 420 regesta raznih dokumenata pisanih na latinskom, italijanskom i hrvatskosrpskom jeziku. Sva regesta su u knjizi poredana po kronološkom redu i za njih je na kraju knjige doneseno kazalo osobnih imena i kazalo zemljopisnih i drugih naziva koji omogućuju naučnim radnicima da brzo i lako dođu do podataka koji se u regestama nalaze.

II RUKOPISI

Svi rukopisi Provincijalata su obrađeni i uneseni u katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa. Oni su većim dijelom nekompletni, ponekad su to samo fragmenti raznih djela. Ali, i pored svih tih manjkavosti i nedostataka, ipak predstavljaju veliku vrijednost jer ih je priličan broj napisan u Hercegovini i rukom Hercegovaca. Pored teksta rukopisi sadrže i brojne bibliografske i razne istorijske bilješke, u čemu je njihova posebna vrijednost. Među rukopisima je i jedan autograf.

Sadržaj rukopisa je različit, kako po materiji koju obrađuju tako i po jeziku kojim su pisani. Od 338 obrađenih i u katalog upisanih rukopisa, 211 su pisani na arapskom, 56 na turskom, 13 na perzijskom, 3 na srpskohrvatskom (arapskim pismom tzv. aljhamiadi literatura), 51 na dva i 4 na tri orijentalna jezika.

U više od četvrtine rukopisa (86) obrađuju se pitanja iz islamskog prava: obredoslovlja, bračnog prava, nasljednog i oporučnog prava. U ostalim rukopisima se obrađuju pitanja iz islamske dogmatike (akaid), tumačenja Kur'ana (11), etike (12), zbirke molitava (17), tradicije (10), istorije (9), filozofije (3), gramatike i sintakse arapskog jezika (57), gramatike perzijskog jezika (2), gramatike turskog jezika (1), rječnici (6), metrike (3), zbirke pjesama (17), logike (8), knjižice uzoraka za pisanje raznih pisama i molbi (10), astronomije (1), zakonici (1) i prepisi Kur'ana (40).

Pored teksta rukopisi sadrže i slijedeće zanimljive i vrijedne bilješke: spisak posade stolačke tvrđave iz 1728, spisak Mostaraca koji su poginuli 1876. u boju s Crnogorcima na Vučjem dolu kod Bileće i u Bišini kod Nevesinja, bilješku o dovršenju izgradnje sarajevske tvrđave 1729, prepise dvaju fermana iz 1776. i 1778. godine koji se odnose na neke sporove zbog zemlje u Travniku i Stupu kod Sarajeva, dva fermana iz 1737. i 1773. godine u kojima se govori o mostarskoj tvrđavi i njenim mustahfizima, razne pe-

čate, cijene živežnih namirnica, recepte za liječenje raznih bolesti, spisak dana u godini (12) u kojima nije lijepo počinjati posao, bilješke o duhanu, kavi i drugom.

U rukopisima se još nalaze pjesme u kojima se opisuju ljepote Sarajeva, Mostara, Neretve i Sofije u Bugarskoj, pa stihovi Mailije Mostarca, jedan kronogram sarajevskog epigrafičara Mejlije i pjesma Šejha Muhameda iz Užica u kojoj se govori o nasiljima spahija u Beogradu, posebno nekog Halila.

Najstariji rukopis zbirke je djelo koje je 1564. prepisao Jusuf Sarajlija u kasabi Zenici. Ovdje ćemo posebno i ukratko govoriti samo o dva rukopisa koji su u zbirci najvredniji. Jedan je prepisao mevlana Hasan Čelebi, čije je pjesničko ime Zijai Svijetli. Rođen je u Mostaru u prvoj polovini 16. stoljeća i bio je profesor na Karadžoz-begovoj medresi. Umro je u rodnom mjestu od kuge 1584. godine. Ubraja se među nekoliko najvećih lirskih pjesnika koji su u 16. stoljeću živjeli na našem tlu i pjevali na turskom jeziku. Sastavio je i poznati kronogram o izgradnji Starog mosta u Mostaru.

Zijaija je prepisao komentar jednog hadiskog djela koji je 1252. napisao Hasan as-Sagani. Ispod završetka teksta djela nalazi se bilješka u kojoj piše da je djelo »prepisao griješni i ponizni Zijaija. u kasabi Mostaru, u pokrajini Hersek (Hercegovina) u drugoj dekadi ševala 983 (13—23. januara 1576) godine«. Vrijednost tog manuskripta je u tome što je to najstariji poznati i sačuvani rukopis koji je prepisan u Mostaru rukom Mostarca. Djelo je napisano na arapskom jeziku.

Mustafa Ejubović (Šejh Jujo), muftija i muderis u Mostaru, napisao je glosu na jedno dielo iz logike, što je piščev autograf. U bibliografskoj bilješci na kraju diela piše da je pisac djelo sastavio (te'lif) i dovršio ga u četvrtak 4. rebia I 1099 (8. januara 1688) godine. Vrijednost rukopisa je u tome što je to jedini poznati primjerak tog Šejh-Jujinog djela i što je do sada bilo potpuno nepoznato.

Na kraju još da spomenemo da je Omer Mušić objavio izvorno i u prevodu 11 stihova a dr Vančo Boškov 37 stihova koji se nalaze u rukopisima ove zbirke. Dr Boškov je obradio dio rukopisa zbirke, i to samo one koji su pisani na turskom jeziku. Taj rad je u rukopisu.

Literatura

Omer Mušić, Treća poslanica Sejha Muhameda iz Užica, Prilozi POF, VIII—IX, Sarajevo, 1960, str. 201; Hivzija Hasandedić, Orijentalna zbirka Provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. VIII—IX, Sarajevo, 1968/69, str. 15—22; Isti, Tri zapisa iz Orijentalne zbirke Provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika BiH, knj. X—XI, Sarajevo, 1970/71, str. 305—309; Isti, Nekoliko rukopisa iz Orijentalne zbirke Provincijalata hercegovačkih franjevaca u Mostaru, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knj. VII—VIII, Sarajevo, 1982, str. 161—168; Vančo Boškov, Pjesnik Rahmi i njegova kasida o Mostaru, Prilozi POF, XXVI, Sarajevo, 1978, str. 213—232.